

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง "วิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของย่านชุมชนภูเก็ตจีน" จำเป็นจะต้องอาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในสภาพพื้นที่จริงซึ่งมีแนวคิดและทฤษฎีในด้านต่างๆ ดังนี้

- 2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์
- 2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการชุมชน และการพัฒนาชุมชน
- 2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับระบบของกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง (System of activities and System of settings)
- 2.4 แนวความคิดองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง
- 2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของเมืองและแนวคิดในการฟื้นฟูย่านใจกลางเมือง
- 2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์เมือง
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์

2.1.1) ความหมายของวัฒนธรรม

พระยาอนุมานราชธน ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ดังนี้ วัฒนธรรม คือ ปัญญา ความรู้สึก ความคิดและกริยาอาการที่มนุษย์แสดงออกให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่างๆ และเป็นนิสัยความประพฤติในส่วรวมซึ่งไม่มีขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นสภาพแห่งความเจริญงอกงาม เพราะมีวิวัฒนาการความเจริญ เป็นมรดกแห่งสังคมที่ถ่ายทอดและสืบต่อกันไว้ เป็นจารีตประเพณี เป็นวิถีชีวิตของสังคม เพราะมนุษย์มีวัฒนธรรมขึ้นก็เพื่อความผาสุกความเจริญในชีวิต (พระยาอนุมานราชธน, มปป.)

อมรา พงศาพิชญ์ ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่ สิ่งที่มีมนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนด พฤติกรรมและความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน

วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่อยู่ในสังคมเดียวกันตกลงกันว่าจะยึดระบบหรือพฤติกรรมใดที่ถือเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติและมีความหมายอย่างไร ข้อตกลงนี้เป็นข้อกำหนดความหมายให้กับ สิ่งต่างๆในสังคม เพื่อว่าสมาชิกของสังคมจะได้เข้าใจตรงกันและยึดระบบเดียวกัน เป็น ระบบสัญลักษณ์ วัฒนธรรมคือ ระบบสัญลักษณ์ที่มีมนุษย์สร้างขึ้น และสอนให้คนรุ่นหลังๆ ได้เรียนรู้ นำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงมีการถ่ายทอด เรียนรู้ เมื่อมนุษย์เรียนรู้วัฒนธรรม ก็จะมีขนบธรรมเนียม ประเพณีของสังคม ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมจึงเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกันมาก (อมรา พงศาพิชญ์, 2538)

Raymond Williams (1961) ให้ความหมายไว้ในหนังสือ The Long Revolution ว่า ความหมายของวัฒนธรรมมี 3 ด้าน

- (1) ในด้านสุนทรียภาพ ให้ความหมายวัฒนธรรม คือ ศิลปะ เป็นรูปร่างของงานที่ผสมผสานความรู้ จินตนาการ ซึ่งเป็นความคิดและประสบการณ์ที่ถูกบันทึกไว้หลากหลาย
- (2) วัฒนธรรม คือ การเพาะปลูกความคิดและจิตวิญญาณ หรือ กระบวนการเพื่อความสมบูรณ์ของมนุษย์ ตามความหมายของสากลและความจริงที่แน่นอน
- (3) ในด้านของนักมานุษยวิทยาได้ให้ความหมายวัฒนธรรมว่า เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นความหมายที่ไม่เฉพาะเจาะจงแต่ความหมายในด้านศิลปะและการเรียนรู้เท่านั้น แต่รวมถึง สถาบันต่างๆ และพฤติกรรมปกติของมนุษย์ (Williams, 1961)

ตามความหมาย "วัฒนธรรม" ของนักมานุษยวิทยา มีประโยชน์มากที่สุดในการใช้เพื่อ พัฒนาการวิเคราะห์เกี่ยวกับการวางผังเมืองจากมุมมองของวัฒนธรรม (Bianchini, 1999: 197)

วัฒนธรรมอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

- (1) วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ เช่น อาคาร บ้านเรือน วัด ศิลปกรรม ประติมากรรมต่างๆ ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ประจำทุกวัน
- (2) วัฒนธรรมเป็นสัญลักษณ์และจับต้องไม่ได้ เช่น ภาษา ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี

วัฒนธรรมในลักษณะขนบธรรมเนียม ประเพณี และความเชื่อ

(1) ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และวิถีชีวิต

การที่มนุษย์อยู่ด้วยกันย่อมจะต้องมีข้อตกลงซึ่งเป็นที่ยอมรับ ข้อตกลงที่ไม่เป็นทางการแต่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ เรียกว่า ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือ ธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่คนรุ่นหลังเรียนรู้จากคนรุ่นก่อน แล้วยึดปฏิบัติต่อกันมา อาจมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่เป็นไปอย่างช้าๆ

(2) ความเชื่อ

วัฒนธรรมในลักษณะความเชื่อ หมายถึง ความเชื่อทางศาสนา หรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ คำว่าศาสนาหมายถึง ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้ว่าคำสอนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะไม่ได้เป็นคำสอนของศาสนา ความเชื่อในภูติผีปีศาจก็เรียกเป็นความเชื่อทางศาสนา เพราะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์

ส่วนประกอบของศาสนาและความเชื่อที่สำคัญมี 3 ส่วน ส่วนแรกคือ ความเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริงสุดยอดที่ไม่มีสิ่งใดมาลบล้างได้ คือ คำสอนของศาสนานั้นๆ ส่วนที่สอง คือ ส่วนพิธีกรรม ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติของแต่ละศาสนา อาจเป็นสิ่งเดียวกับขนบธรรมเนียมประเพณี ที่สมาชิกของสังคมยึดถือสืบเนื่องกันมา หมายความว่า ในสังคมนั้นศาสนามีบทบาทมาก และคนในสังคมเดียวกันมีความเชื่อในศาสนาเดียวกัน ส่วนที่ 3 คือ ผู้ประกอบพิธีกรรม

ไม่ว่าความเชื่อทางศาสนาจะมีรูปแบบใด ความเชื่อทางศาสนายังเป็นส่วนประกอบสำคัญมากของวัฒนธรรมในแต่ละสังคม เพราะเป็นตัวกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง รวมทั้งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกของสังคมด้วย ทั้งนี้เพราะความเชื่อทางศาสนามักจะระบุดึงความดีความชั่ว ซึ่งทำให้ศาสนามีลักษณะที่เป็นศีลธรรมและมีบทบาทในการกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมได้

วัฒนธรรมในลักษณะสิ่งประดิษฐ์และสถาปัตยกรรม

เมื่อมนุษย์อาศัยอยู่ในธรรมชาติ ธรรมชาติย่อมมีส่วนในการกำหนดวัฒนธรรม วัฒนธรรมเกิดขึ้น เมื่อมนุษย์มีความต้องการทางชีวภาพ การตอบสนองความต้องการทางชีวภาพมีวิวัฒนาการเกินกว่าความต้องการดังกล่าว กลายเป็นการตอบสนองความต้องการทางสังคม ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเภทประติมากรรมและสถาปัตยกรรม

ในส่วนที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยหรือสถาปัตยกรรม จะเห็นว่านอกจากบ้านที่สร้างด้วยวัสดุที่ต่างกัน อาจจะแสดงให้เห็นฐานะของเจ้าของบ้านได้แล้ว วัสดุที่ใช้สร้างบ้านจะบอกได้อีกว่าสภาพ

แวดล้อมของบ้านนั้นเป็นอย่างไร ในสังคมไทย มองเห็นได้ชัดว่า บ้านเรือน วัด วัง และสิ่งก่อสร้างหลายสิ่ง สร้างขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการทางชีวภาพและทางสังคมพร้อมๆ กันไป

วัฒนธรรมและสถาบันทางสังคม

วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เมื่อขยายใหญ่ขึ้นจึงต้องมีการจัดระเบียบทางสังคม กำหนดบรรทัดฐาน ค่านิยม และแนวการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ทุกคนอยู่ด้วยกันได้อย่างราบรื่น เมื่อมนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เกิดความต้องการที่จะรวมกันให้เป็นปึกแผ่น ความต้องการทางเสถียรภาพและความมั่นคงนี้ ทำให้มนุษย์ร่วมมือร่วมใจกันดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา สถาบันทางสังคมจึงเกิดขึ้น สถาบันทางสังคม หมายถึง องค์ประกอบย่อยเกี่ยวกับด้านใดด้านหนึ่งของชีวิตและสังคม เช่น สถาบันการปกครองและสถาบันการเมือง สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว สถาบันทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งแต่ละสถาบันในสังคมก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในสังคมนั้นๆ

2.1.2) การถ่ายทอดและการรับวัฒนธรรม

การถ่ายทอดวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ดังนั้นวัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และต้องมีการถ่ายทอด การถ่ายทอดวัฒนธรรมคือการสอนให้คนรุ่นหลังรู้ถึงระบบสัญลักษณ์ของสังคม หลักที่สมาชิกของสังคมใช้ยึดถือเป็นแนวประกอบกรประพฤติปฏิบัติคือ "ค่านิยม" เมื่อมีค่านิยมของสังคมให้สมาชิกของสังคมยึดเป็นหลักพฤติกรรม แนวความคิด วิธีการทำงาน ตลอดจนการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ย่อมสอดคล้องกับค่านิยม ทำให้การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมดำเนินไปได้ ลักษณะบางอย่างของวัฒนธรรมได้เปลี่ยนไปบ้างตามกาลเวลา แต่ค่านิยมและหลักใหญ่ที่ให้เป็นกฎเกณฑ์ของสังคมจะยังไม่เปลี่ยนแปลง เนื่องจากวัฒนธรรม คือ ระบบสัญลักษณ์ มนุษย์ที่อยู่คนละสังคมย่อมจะมีวัฒนธรรมที่ต่างกัน ข้อตกลงแต่ละกลุ่มย่อมแตกต่างกัน อาจมีบางส่วนที่คล้ายกันและบางส่วนที่เหมือนกัน แต่เมื่อรวมเป็นระบบสัญลักษณ์แล้วจะพบว่าสังคมที่ต่างกันจะมีวัฒนธรรมที่ต่างกันด้วย

การรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่น

มนุษย์อาจจะรับวัฒนธรรมบางส่วนมาจากสังคมข้างเคียงได้ แต่หมายความว่าส่วนของวัฒนธรรมที่รับมานั้นไม่ขัดกับค่านิยมหลักของสังคมและจะต้องสอดคล้องกับของเดิมที่มีอยู่ เมื่อ

ค่อยๆรับไปในที่สุดจะแยกไม่ออกกว่าวัฒนธรรมส่วนใดเป็นของเดิมและส่วนใดรับมาจากสังคมอื่น การรับวัฒนธรรมนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ฟรานส์ โบแอส (Franz Boas) แห่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย (Boas, 1965) เชื่อในเรื่องการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม จากจุดศูนย์กลางหนึ่ง ขยายวงกว้างไปยังชุมชนอื่นหรือสังคมอื่น วัฒนธรรมที่แผ่ขยายออกไปนี้ อาจเป็นวัฒนธรรมย่อย ส่วนใดส่วนหนึ่งในลักษณะขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือ ความเชื่อ หรือ ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมก็ได้

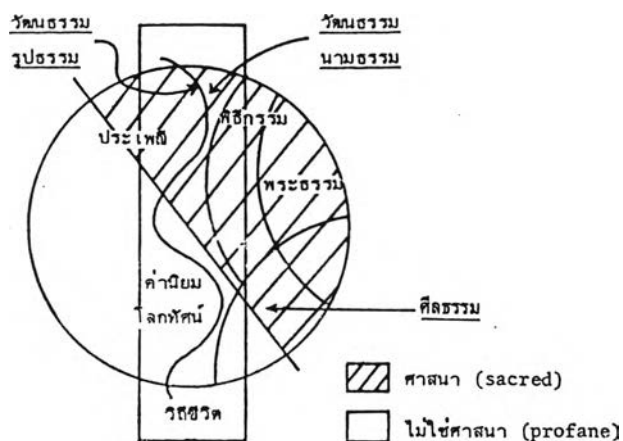
จะเห็นได้ว่าการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมภายในสังคมเดียวกัน คือ การสืบทอดวัฒนธรรมในแนวตั้งจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ในกระบวนการเรียนรู้ที่พ่อแม่อบรมสั่งสอนลูก (Enculturation) ส่วนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง เป็นการที่สังคมหนึ่งยอมรับวัฒนธรรมของสังคมอื่นและเกิดการปรับตัววัฒนธรรมให้เข้ากัน (Acculturation) โดยที่มีการละทิ้งวัฒนธรรมของตัวเองบางส่วนและทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Assimilation) และทำให้เอกลักษณ์เดิมเปลี่ยนไป

การผสมกลมกลืน (Assimilation) หมายถึง การที่สมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งรับเอาวัฒนธรรมของอีกกลุ่มหนึ่งในทุกกรณีจนทำให้สูญเสียเอกลักษณ์เดิมไป มีการยอมรับทางสถานภาพว่ามีฐานะในสังคมเช่นเดียวกับสมาชิกคนอื่นๆ โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติไม่ว่ากรณีใดๆ และเจ้าตัวเองก็มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น และประพฤติปฏิบัติตัวเหมือนสมาชิกคนอื่นๆในสังคมนั้น (อมรา พงศาพิชญ์, 2526: 27)

การปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรม (Acculturation) คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงในแบบอย่างวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือทั้ง 2 กลุ่ม อย่างไรก็ตามแต่แต่ละกลุ่มต้องดำรงวิถีชีวิตตามแบบอย่างวัฒนธรรมส่วนใหญ่ของตนอยู่ไม่ได้ถูกทำให้สลายกลมกลืนเข้าไปในอีกกลุ่มหนึ่งทีเดียว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2532: 4)

2.1.3) วัฒนธรรมและศาสนา

ศาสนาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากของวัฒนธรรม ศาสนาไม่ใช่วัฒนธรรมทั้งหมด แต่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ศาสนามีส่วนที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม และยังเกี่ยวข้องกับค่านิยม โลกทัศน์ และวิถีชีวิตด้วย ศาสนามีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมดังรูปภาพนี้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2540: 29)

ภาพ 2.1 แสดงความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมและศาสนา

การถ่ายทอดวัฒนธรรมและการรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่นจะมีมากน้อยเพียงใดและจะเข้ากันได้ หรือมีความขัดแย้งในระดับรุนแรงหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นวัฒนธรรมหลักหรือวัฒนธรรมรองและเกี่ยวกับศาสนาอย่างไร

2.1.4) ทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมเรื่องชาติพันธุ์

การขยายตัวของวัฒนธรรมและชาติพันธุ์มีผลทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างชาติพันธุ์ เมื่อชาติพันธุ์ใดขยายตัวมาอยู่ใกล้เคียงกัน การยอมรับซึ่งกันและกันอาจทำให้เกิดการยืมวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนในบริเวณของวัฒนธรรมได้ แต่ถ้าการขยายตัวของชาติพันธุ์ไม่สามารถเข้ากันหรือสอดคล้องกัน ปัญหาเรื่องความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะเกิดตามมา ปัญหาหมักจะเกิดจากการที่แต่ละฝ่ายต่างก็พยายามรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ไม่ยอมรับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ข้างเคียง และปัญหาจะรุนแรงขึ้นถ้าความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ไม่เท่าเทียมกัน มีลักษณะเป็นชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่

ความหมายเรื่อง "กลุ่มชาติพันธุ์" หรือเรียกว่า "เชื้อชาติ" ในความหมายทั่วไปคือกลุ่มคนที่มีจุดกำเนิดเดียวกัน ตลอดจนมีความรู้สึกในเผ่าพันธุ์เดียวกันและภาษาเดียวกัน ตลอดจนมีความรู้สึกในเผ่าพันธุ์เดียวกัน ปัจจัยสำคัญในการจำแนกกลุ่มกำเนิดชาติพันธุ์ได้ คือ ความสำนึกของคนกลุ่มนั้นว่ามีชาติพันธุ์ใด ปัจจัยทางด้านภาษาอย่างเดียวไม่สามารถกำหนดชาติพันธุ์ได้ ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดที่สำคัญกว่า การจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์นั้นขึ้นอยู่กับ

ว่าบุคคลนั้นมีความสำคัญว่าเป็นคนกลุ่มใด นอกจากนี้คนบางคนไม่อาจจะยึดกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในสิ่งแวดล้อมหนึ่งก็มีสำนึกอย่างหนึ่ง เมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปก็มีสำนึกอีกอย่างหนึ่ง ความสำคัญในเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์เป็นเรื่องที่เปลี่ยนแปลงได้และไม่ถาวร เมื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีสำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์ใดไม่เปลี่ยนแปลง คนกลุ่มนั้นมักจะเป็นคนที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และสัญชาติที่สอดคล้องกัน

กลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มวัฒนธรรมนี้ มีลักษณะเด่นคือ เป็นกลุ่มคนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน บรรพบุรุษในที่นี้หมายถึง บรรพบุรุษทางสายเลือดและบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม ผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะมีความรู้สึกผูกพันที่ช่วยเสริมสร้างเอกลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์ ในขณะที่เดียวกันสามารถเร้าอารมณ์ความรู้สึกให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์นับถือศาสนาเดียวกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2540: 155-157)

ความคิดเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ C.F. Keyes มองว่า อาจแยกได้เป็น 2 แบบ คือ

1. แบบชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้เคียงกัน มักจะมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน
2. กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์แบบชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่ ในกรณีที่กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ใกล้เคียงกันเข้ากันไม่ได้นั้นจะพบว่า เป็นเพราะวัฒนธรรมสองวัฒนธรรมเข้ากันไม่ได้ วัตถุประสงค์ทางการเมืองไม่ตรงกัน และต่างกลุ่มต่างก็ไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน ความเข้ากันไม่ได้ ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มและจำเป็นจะต้องพิจารณาโดยใช้แนวความคิดความขัดแย้งในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมองจากความสัมพันธ์แบบชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่ (Keyes, 1982:12-13)

ประเทศต่างๆ ทุกประเทศมีกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม อาศัยอยู่ในประเทศ กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอำนาจในการปกครองประเทศ คือ กลุ่มที่เป็นชนกลุ่มใหญ่ แต่กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในประเทศที่กลุ่มของตนไม่ได้มีอำนาจในการปกครองประเทศ คือ ชนกลุ่มน้อย ในประเทศไทยเราชนกลุ่มใหญ่ คือ คนไทย และ คนกลุ่มน้อยก็คือ คนจีน คนลาว คนญวน คนเขมร คนมาเลย์ คนอินเดีย รวมทั้งฝรั่งจากประเทศต่างๆด้วย (อมรา พงศาพิชญ์, 2538 : 160)

2.1.5) แนวความคิดและทฤษฎีเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์

(1) แนวความคิดระบบรวม (System approach)

การวิเคราะห์โครงสร้างหน้าที่และการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะที่สมดุล โครงสร้างหรือส่วนประกอบย่อยของสังคมนั้นอาจมีรูปแบบอะไรก็ได้ แต่โครงสร้างและองค์ประกอบของสังคมจะมีลักษณะเฉพาะ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงส่วนใดส่วนหนึ่งก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงในส่วนอื่นๆ เพื่อคงไว้ซึ่งเสถียรภาพและความสมดุลของสังคม

การศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์มองจากทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ย่อยถือเป็นองค์ประกอบรวมของโครงสร้างหรือระบบรวมของสังคม ในระยะแรกๆจึงมีการพยายามรวมกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยให้เป็นส่วนของสังคมใหญ่

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์มีหลายรูปแบบตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ย่อมเปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดการสร้างเอกลักษณ์ใหม่หรือ ปรับความหมายของเอกลักษณ์เดิมไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบใดก็ตามจะเกิดจุดสมดุลและทำให้เกิดเสถียรภาพขึ้น ตัวอย่างของการปรับตัว คือ การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมชาติพันธุ์สองกลุ่ม หรือ การบูรณาการทางวัฒนธรรม โดยแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์รักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมของตนไว้ กรณีที่กลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งอพยพมาอยู่ในดินแดนใหม่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์เดิมอยู่แล้ว กลุ่มใหม่อาจอพยพเข้ามาเป็นแรงงาน ลูกจ้าง เป็นชนชั้นล่างของสังคม แล้วค่อยๆเลื่อนฐานะทางสังคมโดยการเปลี่ยนอาชีพ เปลี่ยนฐานะทางเศรษฐกิจ ในที่สุดเป็นที่ยอมรับและถือว่าเกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมได้

บางครั้งการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ไม่เกิดขึ้นด้วยเหตุผลว่า วัฒนธรรมไม่เข้ากัน เช่น คนยิวในประเทศที่มีวัฒนธรรมอาหรับ ซึ่งผสมกลมกลืนไม่ได้ด้วยเหตุผลทางศาสนา แต่ก็มีลักษณะของการปรับตัวสามารถอยู่ในสังคมเดียวกันได้โดยไม่มีความขัดแย้งรุนแรง และเกิดบูรณาการทางวัฒนธรรมได้

(2) แนวความคิดทฤษฎีความขัดแย้งเรื่องอคติและการเลือกปฏิบัติ

ทฤษฎีนี้สามารถนำมาวิเคราะห์ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่ ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ มักเกิดขึ้นโดยกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งถูกกีดกันและไม่ได้รับความยุติธรรมจากกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนกลุ่มใหญ่ ในฐานะที่ชนกลุ่มใหญ่เป็นผู้ที่มีโอกาสดีกว่าชนกลุ่มน้อย จึงควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาถึงความรู้สึกและการปฏิบัติต่อกันและกัน ระหว่าง

ชนกลุ่มใหญ่และชนกลุ่มน้อย และพยายามมองปัญหาจากแง่มุมของชนกลุ่มน้อยบ้าง เพื่อที่จะได้ภาพที่สมบูรณ์และสามารถปรับความสัมพันธ์ให้ดีขึ้นได้

ถ้ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆมีความคิดว่าจะอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกันอย่างประสานประโยชน์ เพื่อวัตถุประสงค์ของการอยู่รอดของประเทศชาติ นโยบายและวิธีการที่จะประสานประโยชน์ย่อมเป็นนโยบายที่ให้สิทธิเสรีภาพทางความคิด ความเชื่อทางศาสนา และยึดมั่นในความเสมอภาคอย่างเท่าเทียมกัน เสรีภาพและความเสมอภาคนับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยสร้างความเป็นสมาชิกที่เท่าเทียมกันของสังคม ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์จะไม่เกิดขึ้น (อมรา พงศาพิชญ์, 2538: 167-176)

2.2 แนวความคิดเรื่องวิวัฒนาการชุมชนและการพัฒนาชุมชน

2.2.1) ความหมายของชุมชน

ในทศวรรษที่ผ่านมากระแสการสนับสนุนเรื่องความเป็นชุมชน หรือ องค์กรชุมชน (Localization) ได้กลายมาเป็นกระแสหนึ่งที่ไหลขนานไปกับกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) อย่างไรก็ตาม คำว่า “ชุมชน” เป็นคำที่นิยามความหมายได้ยาก เพราะชุมชนกับหมู่บ้านในหลายกรณีก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน บางหมู่บ้านอาจไม่มีความเป็นชุมชนเหลืออยู่เลย เพราะคนในหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่มีการจัดการชุมชนร่วมกันเลย (ลีลาภรณ์ นาคกรพรพ, 2541: 234)

คำว่า “ชุมชน” มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย แต่โดยรวม “ชุมชน” มีความหมาย คือ บริเวณหรือสถานที่หนึ่งที่ใดที่มีผู้คนอาศัยอยู่ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านั้นตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกัน เพราะมีความต้องการและผูกพันด้วยกัน ทั้งพาอาศัยด้วยกัน

พจนานุกรม Webster' s New American Language ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน หมายถึงถึงกลุ่มชนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน มีอาณาบริเวณที่มีกลุ่มคนอยู่รวมกัน ชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสนใจในเรื่องต่างๆคล้ายกัน” (รัชนิกร เศรษฐรัฐ, 2533: 11)

พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชน หรือ ประชาคม คือ

- (1) กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่าและมีความสนใจร่วมที่ประสานกันในวงแคบกว่า ชุมชนที่หมายถึงเขตพื้นที่ ระดับของความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้น ย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดกว่าและความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีสิ่งเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติ หรือศาสนา
- (2) ความรู้สึกและทัศนคติทั้งหมดที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเป็นกลุ่ม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2524: 112)

องค์ประกอบที่รวมกันเป็นชุมชนนั้นโดยทั่วไปแล้วจะต้องมีองค์ประกอบดังนี้

- (1) คนหรือกลุ่มบุคคล
- (2) มีอาณาเขตครอบคลุมบริเวณหนึ่งบริเวณใด
- (3) ความสนใจร่วมกัน ซึ่งจะทำให้เกิด
 - การปฏิบัติระหว่างกัน
 - ความสัมพันธ์ระหว่างกัน
 - การรวมกันอยู่ในอาณาเขตนั้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2515: 19)

Poplin, Dennis E. มองชุมชนใน 3 สถานะ คือ

- 1) หน่วยของถิ่นที่อยู่ (Territorial Unit) ชุมชนจะเกิดในที่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติและเส้นทางคมนาคมผ่าน ในขณะที่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่มีอิทธิพลต่อชีวิตคนในชุมชน มนุษย์ก็จะปรับและดัดแปลงสภาพกายภาพของชุมชนตามความต้องการตามกฎหมาย ค่านิยม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน
- 2) หน่วยของการจัดองค์กรทางสังคม (Social Organization Unit) ชุมชนถูกมองว่าเป็นระบบสังคมอันหนึ่งซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น อันได้แก่
 - การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมให้แก่สมาชิกใหม่ของสังคม (Socialization)
 - การควบคุมทางสังคม (Social Control)
 - การมีส่วนร่วมในสังคม (Social Participation)
 - การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (Mutual Support)
 - การผลิต บริโภค และการกระจายสินค้าและบริการภายในชุมชน (Production – Consumption – Distribution)

นอกจากนี้ชุมชนยังถูกมองว่าเป็นโครงข่ายการปฏิสัมพันธ์กันทางสังคมอีกด้วย การติดต่อกันจะเกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่มต่างๆ ถ้าความสัมพันธ์นั้นเกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่มและสถาบันที่อยู่ในชุมชนหรือในระดับเดียวกัน เรียกว่าเป็นการเชื่อมโยงในแนวนอน (Horizontal Ties) ถ้าความสัมพันธ์เกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่มสถาบันต่างระดับกัน เรียกว่าเป็นการเชื่อมโยงในแนวตั้ง (Vertical Ties) การปฏิสัมพันธ์กันในระดับชุมชนจะอยู่ในรูปแบบใหญ่ 3 แบบคือ

- การร่วมมือกัน (Cooperation)
- การแข่งขันกัน (Competition)
- ความขัดแย้งกัน (Conflict)

3) หน่วยทางจิตใจและวัฒนธรรม (Psychocultural Unit) ความรู้สึกที่ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นความผูกพันร่วมกันของคนที่มีอาศัยอยู่ในชุมชนนั้น การที่คนมีความรู้สึกว่าเขาเป็นคนถิ่นนั้นถิ่นนี้ ทำให้เขาเกิดความรู้สึกมั่นคงเพราะมีที่ยึดเหนี่ยว ความรู้สึกนี้จะเรียกว่า Community Sentiment มีอยู่เพราะสมาชิกของชุมชนมีค่านิยม กฎเกณฑ์ทางสังคม และเป้าหมายร่วมกัน ถ้าหากชุมชนใดขาด Community Sentiment จะทำให้เกิดปัญหาสังคม เช่น อาชญากรรม ความไม่สงบทางสังคม ซึ่งจะทำให้การควบคุมทางสังคมทำได้ลำบาก (Poplin, 1972)

แนวความคิดชุมชนนิยมที่เน้นวัฒนธรรมของชุมชน มองว่า ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน (Community Solidarity) สามารถเป็นรากฐานให้กับการเกิดสำนึกในประชาสังคม ซึ่งจะเกิดการสืบทอดกันตามวัฒนธรรมดั้งเดิม ถึงแม้ราษฎรจะมีข้อจำกัดในการครอบครองผลผลิต รวมถึงข้อจำกัดในการครอบครองที่ดิน แต่ทว่าการเกิดชุมชนการค้าภายในหมู่บ้าน วัด โบสถ์ ก็สามารถทำให้สมาชิกในหมู่บ้านรู้สึกเป็นพวกพ้องเดียวกันได้

แนวความคิดปัจเจกนิยมที่เน้นวัฒนธรรมของพลเมือง มองว่า การมีสิทธิในการครอบครองผลผลิตและที่ดิน รวมถึงสิทธิทางการค้าที่เป็นเสรีอย่างแท้จริงเท่านั้น จึงจะเป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดสำนึกการปกครองตนเอง และท้ายที่สุด เมื่อสมาชิกรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของเมือง ก็ยังเกิดสำนึกในการปกครองร่วมกันและก่อเกิดเป็น "ประชาสังคม" ตามมา (ฉันทส เพ็ชรธรรม, 2542: 43-44)

ชุมชนในแง่ของสังคมวิทยา จึงให้ความสำคัญกับคนหรือบุคคลในการเป็นกลไกหลักของชุมชนที่ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและการครอบครองพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เพื่อเข้าไปจัดการและแบ่งปันทรัพยากรในพื้นที่ให้กับคนหรือชุมชน จนเกิดเป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ต่างๆ มีการจัดองค์กรภายใน

ชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นส่วนหนึ่งของการเริ่มต้นชีวิตและกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน

2.2.2) การตั้งถิ่นฐาน

เมื่อมนุษย์ต้องมีการเกี่ยวข้องกับสภาพพื้นที่ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติต่างๆ โดยการนำเอา มาดัดแปลงให้เหมาะสมกับการตั้งชุมชน ก่อเกิดเป็นอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง โดย เกิดทั้งการขยายตัวและหดตัวของพื้นที่ที่ครอบครอง เรียกว่า "การตั้งถิ่นฐาน"

การตั้งถิ่นฐาน (Settlement) มีความหมายถึง การบุกเบิกเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ยังไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาดการตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนแตกต่างกันไป ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเพียงครอบครัวเดียวอย่างโดดๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านใหญ่ น้อย เป็นชุมชนทั้งในชนบทและชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ ของมนุษย์ในรูปแบบของอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง การใช้ที่ดิน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆ ต่อ สิ่งแวดล้อม

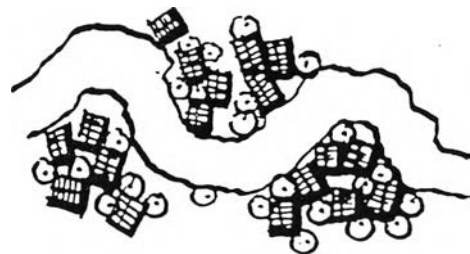
การเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานสรุปได้ 3 ประการ คือ

- 1) ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ แหล่งน้ำ ที่ดิน ที่ดินอุดมสมบูรณ์ และแหล่งแร่ เป็นต้น
- 2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญที่มักเกิดคู่กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และมีอิทธิพลต่อ การขยายตัวเป็นเมืองต่อไปในอนาคต ได้แก่ บริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบ บริเวณที่ตั้งโรงงาน อุตสาหกรรม บริเวณเส้นทางคมนาคมตัดกัน บริเวณจุดเชื่อมต่อของเส้นทางคมนาคม
- 3) ปัจจัยทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน ได้แก่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประวัติศาสตร์ ลักษณะที่เป็นประเพณีนิยมหรือความเชื่อต่างๆ (วิลาวุธย์ เอื้อวงศ์กุล, 2542: 11)

รูปแบบของการตั้งถิ่นฐาน

- (1) การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก มีความสัมพันธ์กับปัจจัยทาง

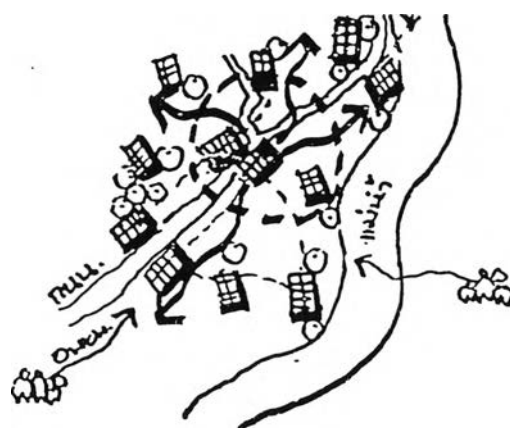
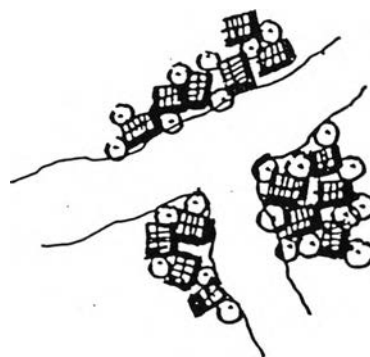

ธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพค่อนข้างสูง เช่น ที่ราบลุ่ม แม่น้ำ หุบเขา บริเวณค้ำน้ำ บริเวณที่แม่น้ำมาบรรจบกัน

เป็นต้น

ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานอาจจะเริ่มจากครอบครัวเดี่ยวโดดๆ หรือ 2-3 ครอบครัว ขึ้นไป และมีการขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานภายหลัง ทั้งการเพิ่มจำนวนคน การรวมกลุ่มของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน กลุ่มหมู่บ้านจากขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ขึ้น จนเป็นหมู่บ้านใหญ่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้าน โดยหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่มักจะก่อตั้งเป็นเวลานาน มีประชากรอยู่หลายชั่วอายุคน

การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม เป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบทที่มีอาชีพทางการเกษตร โดยมีพื้นที่เกษตรอยู่รอบๆ หมู่บ้าน ในบริเวณรอบๆ หมู่บ้านจะใช้เลี้ยงสัตว์ เป็นการตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มที่สามารถพบได้ทั่วไปในทุกภูมิภาคทั่วโลก

(2) การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้ มักจะพบในบริเวณที่เป็นที่ราบเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นการตั้งชุมชนตามแนวยาวของเส้นทางคมนาคมที่สะดวกต่อการติดต่อค้าขาย การปะทะสังสรรค์ในสังคม เช่น ตามแนวถนน แม่น้ำลำคลอง แนวยาวของหุบเขาแคบๆ เป็นต้น ส่วนพื้นที่แนวหลังจากบ้านเรือนจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมนุษย์จะพึ่งพาการคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก เพราะแม่น้ำเป็นปัจจัยดึงดูดที่สำคัญ ทั้งด้านแหล่งอาหารที่

อุดมสมบูรณ์ ทางด้านการคมนาคม การติดต่อ
สื่อสาร และอื่นๆ

สำหรับการตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย โดยทั่วไปจะสามารถพบได้ทั้งการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นกลุ่ม และการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม โดยที่ในชุมชนจะนิยมอยู่รวมกันเป็นสังคมและหมู่บ้านไม่ไกลจากพื้นที่เกษตรกรรม ส่วนใหญ่ชุมชนจะเติบโตโดยไม่มี การวางผังมาก่อน ซึ่งอาจแบ่งเป็นแบบต่างๆ ตามทำเลที่ตั้งและรูปร่างลักษณะทางกายภาพได้ดังต่อไปนี้

ภาพ 2.2 การตั้งถิ่นฐานรูปแบบต่างๆ

(1) แบบบนฝั่งแม่น้ำลำคลองหรือบนถนนหลวง

ชุมชนประเภทนี้ ตามหลักวิชาการผังเมืองคือ ชุมชนที่ขนานตัวไปตามยวมนั้นเอง โดยจะตั้งถิ่นฐานขนานไปกับแม่น้ำลำคลองหรือถนนหลวง สมันโบราณคลองและแม่น้ำ ช่วยให้ชุมชนมีน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อ ในขณะที่เดียวกันเส้นทางรถไฟและถนนหนทางเข้ามาแทนที่ มีบทบาทในการสร้างชุมชนที่ยาวไปตามทางสายคมนาคม ปรากฏทั่วไปในประเทศไทย

(2) แบบเป็นกลุ่มก้อนหนาแน่น

ชุมชนชนบทที่มีความเป็นอยู่แบบพึ่งพาตนเองบางแห่ง ผู้คนในสังคมคุ้นเคยสนิทสนมกัน มีความเป็นอยู่แบบพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พบว่าการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน อำนวยความสะดวกในยามสงคราม และจากใจผู้ร้ายที่ขอบุคคามหมู่บ้านเล็กๆและอ่อนแอ หมู่บ้านแบบเป็นกลุ่มก้อนหนาแน่นเช่นนี้มีลักษณะคล้ายเมืองเล็กๆ ห้อมล้อมด้วยทุ่งนา ป่าละเมาะ มีมากมายทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

(3) แบบเป็นกลุ่มเล็กๆ หลายๆ กลุ่ม

ชุมชนประเภทนี้บางทีก็แยกกันเป็นหน่วย มีลักษณะคล้ายชุมชนเล็กๆ หลายชุมชน ถ้าไม่อยู่ห่างกันเกินไป ก็อาจพัฒนาโดยจัดให้รวมกลุ่มเป็นหมู่บ้านเดียว หมู่บ้านประเภทนี้มีอยู่ทั่วไปในภาคต่างๆ

(4) แบบกระจัดกระจายไม่เป็นกลุ่มเป็นก้อน

ชุมชนประเภทนี้ประกอบด้วยอาคารพักอาศัย ที่จัดกระจายออกไปเป็นกลุ่มเล็กๆ ในแปลงที่ดินที่ถมขึ้น มีสภาพคล้ายเกาะเล็กเกาะน้อยกระจายตามทุ่งนา เป็นตัวอย่างของชุมชนที่ตรงข้ามกับหมู่บ้านที่อยู่กันอย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อน ส่วนใหญ่ชุมชนแบบนี้พบได้ทั่วไปบริเวณภาคกลางและบริเวณโดยรอบกรุงเทพมหานคร

(5) แบบทำไร่เลื่อนลอย

หมู่บ้านแบบนี้จะพบมากทางภาคเหนือ เพราะเป็นชุมชนของชาวเขาเผ่าต่างๆ ที่อพยพเข้ามา โดยจะย้ายไปตามสถานที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ในปัจจุบันการอพยพได้ลดลงไปมาก เนื่องจากมีการตั้งนิคมชาวเขาให้อยู่รวมกันเป็นชุมชนใหญ่ ส่งเสริมอาชีพแทนการทำไร่แบบเลื่อนลอย

วัฒนธรรมของการตั้งถิ่นฐานไม่ว่าจะมีการพัฒนาจากรูปแบบใด ทั้งการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มหรือการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม ล้วนเกิดจากการที่มนุษย์ได้เข้าไปครอบครองและจัดการสภาพพื้นที่ทั้งสิ้น ทำให้สามารถเห็นได้ว่า ชุมชน และการตั้งถิ่นฐาน มีความเกี่ยวข้องกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งยังมีความหมายโดยรวมที่ใกล้เคียงกัน โดยการตั้งถิ่นฐานก็คือการเกิดชุมชนของมนุษย์ โดยจากการเริ่มแม้แต่หลังคาครีวเรือนเดียว ไปจนเกิดเป็นชุมชนเล็กๆ และกลายเป็นชุมชนใหญ่ และเมื่อมองในทางกลับกัน ชุมชนคือการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐาน

ในการพัฒนาการของชุมชนต่างๆ จะปรากฏการใช้พื้นที่ โดยการดัดแปลงใช้สอยตามสภาพภูมิประเทศของพื้นที่ที่ตนเองตั้งถิ่นฐานอยู่ ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางกายภาพที่เอื้ออำนวยต่อท้องถิ่น โดยปรากฏเป็นรูปแบบทางกายภาพของชุมชนโดยการสืบค้นและเป็นหลักฐานการอ้างอิงถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ได้ โดยเฉพาะร่องรอย คูน้ำคันดิน สระน้ำขนาดใหญ่ ที่สามารถมองเห็นได้จากภาพถ่ายดาวเทียม ภาพถ่ายทางอากาศ ซึ่งเป็นชุมชนเมืองที่มีขนาดและขอบเขตที่แน่นอน มีการพัฒนาตามช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันก็จะมีชุมชนเมืองที่ไม่มีขอบเขตที่แน่นอน แต่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชุมชนเวร่อน (ถาวรธรณ์ สายเชื้อ, 2541: 12-18)

2.2.3) การพัฒนาชุมชน

แนวความคิดในเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน เป็นแนวความคิดหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในชุมชนนั้นๆ ไปในทางที่ดีขึ้น เพื่อคนในชุมชนเป็นสำคัญ โดยการกำหนดเป็นแนวทาง โครงการ นโยบาย หรือการวางแผน เพื่อจะนำไปสู่การปฏิบัติ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ มองการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการ โดยให้ความหมายและสรุปเป็นขั้นตอนว่า การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของชุมชน จากสภาพที่เป็นอยู่ ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ กล่าวคือเป็นการจูงใจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชน เพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพของส่วนประกอบต่างๆ ในชุมชน จากสภาพที่ไม่พึงปรารถนา ไปสู่สภาพสภาพที่พึงปรารถนาอันเป็นเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้ ซึ่งก็คือ การเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยมีการวางแผนนั่นเอง (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2533: 42)

การพัฒนาชุมชนมีกระบวนการ ดังนี้

- 1) การศึกษาชุมชน
- 2) การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน
- 3) การจัดลำดับความต้องการและปัญหาชุมชน
- 4) การวางแผนแก้ปัญหาในลักษณะของโครงการ
- 5) การพิจารณาวิธีดำเนินงาน
- 6) การดำเนินงาน
- 7) การประเมินผลงาน
- 8) การทบทวนเพื่อแก้ปัญหาและอุปสรรค

ในการพัฒนาชุมชนสามารถสรุปสาระสำคัญได้ 4 ประการคือ

- 1) เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนหรือตั้งใจไว้ก่อน เช่น มีเป้าหมาย ทิศทาง ระยะเวลา และมีขั้นตอนการทำงาน เป็นต้น
- 2) เป็นการสร้างความเจริญและส่งเสริมการพัฒนา ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม และวัฒนธรรมรวมทั้งการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจ
- 3) เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และร่วมมือกันช่วยเหลือตนเอง
- 4) มีการช่วยเหลือสนับสนุนทางด้านวิชาการจากหน่วยงานราชการ

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับระบบของกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง System of activities and System of settings

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม (ในด้านพฤติกรรมมนุษย์) และการจัดสภาพแวดล้อม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของกิจกรรมและวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย กิจกรรม 4 ด้าน

- 1) ด้านสื่อของกิจกรรม (instrumental) ที่ปรากฏ ธรรมชาติของกิจกรรมออกมามากที่สุด
- 2) กิจกรรมต่างๆแสดงออกมาได้อย่างไร
- 3) กิจกรรมเกี่ยวข้องอย่างไรกับกิจกรรมอื่นๆ
- 4) ด้านความหมายที่แอบแฝงอยู่ของกิจกรรม

2.3.1) ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมและรูปร่างของอาคาร

มีแนวโน้มที่จะสรุปได้ว่า วัฒนธรรมและรูปร่างของอาคาร มีความเชื่อมโยงกัน แต่จุดหลักคือ วัฒนธรรมและรูปร่างของอาคารเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรม วัฒนธรรมมีความหมายกว้างมากเป็นนามธรรม ดังนั้นจำเป็นต้องทำให้แนวคิดของวัฒนธรรมชัดเจนขึ้น โดยศึกษาส่วนประกอบและความสัมพันธ์ที่หลากหลายซึ่งกันและกัน กับตัวแปรอื่นๆ

วัฒนธรรมเป็นนามธรรมที่ถูกล่ามถึงเสมอในการอ้างถึง ตัวแปรสังคมวัฒนธรรม สังคม และวัฒนธรรมถูกถกเถียงว่ามันแตกต่างกัน สังคม มักจะหมายถึง ตัวแปรที่เห็นได้ชัด เช่น โครงสร้างทางสังคม กลุ่มสังคม เครือข่าย ความสัมพันธ์ และพฤติกรรม ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ของวัฒนธรรม วัฒนธรรมในทางกลับกันมักหมายถึงตัวแปรในทางอุดมคติ การที่จะค้นหาแนวคิดของวัฒนธรรมและทำให้มันเห็นเด่นชัดได้ต้องดูจากเครื่องบ่งชี้ทางสังคมของวัฒนธรรมซึ่งมีศักยภาพเห็นได้ชัดเจนกว่า ซึ่งในทางกลับกัน มันสามารถเชื่อมโยงถึงสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Built environment) ด้วยซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรม สังคมแสดงความหมายของวัฒนธรรม เช่น กลุ่มสังคม โครงสร้างครอบครัว สถาบันต่างๆ เครือข่ายทางสังคม ความสัมพันธ์ของสถานภาพและอื่นๆ อีกมาก มักจะมีที่ตั้ง (Setting) เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย หรือ สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งเหล่านี้บ่อยครั้ง นี่จึงเป็นเหตุที่ต้องพิจารณาเฉพาะลงไปในด้านสังคมที่แสดงถึงวัฒนธรรมมากกว่าแนวคิดด้านวัฒนธรรมโดยตรง และนี่เป็นอีกทางหนึ่งที่จะเชื่อมโยงวัฒนธรรมเข้ากับรูปร่างอาคาร (Built form) มันดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ที่จะเชื่อมโยงวัฒนธรรมเข้ากับรูปร่างของอาคาร แต่มันมีความเป็นไปได้ที่จะเชื่อมโยงรูปร่างอาคารเข้ากับโครงสร้างของครอบครัว คนที่มีเชื้อสายเดียวกัน สถาบันทางศาสนา เพศ บทบาท หรือ ลำดับชั้นสถานภาพ

2.3.2) กิจกรรมและสถาปัตยกรรม

กิจกรรมและสถาปัตยกรรมอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่าสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อให้เป็นไปตามพฤติกรรมที่ปรารถนา และนี่เป็นไปตามข้อสมมติที่ว่าสถาปัตยกรรมสอดแทรกอยู่กับพฤติกรรมอย่างแนบแน่น

ถ้าสถาปัตยกรรมสอดแทรกอยู่กับพฤติกรรมอย่างแนบแน่นแล้วจะทำให้กิจกรรมมีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดรูปร่างของสถาปัตยกรรม มันเป็นประเด็นสำคัญที่สถาปนิกไม่อาจจะเลยได้ การพิจารณาที่ไม่เหมาะสมอาจทำให้กิจกรรมต่างๆ ผิดเพี้ยนได้ หรืออาจทำให้มันเกิดขึ้นได้ยาก หรือในกรณีที่รุนแรงอาจทำให้ไม่สามารถทำให้เกิดกิจกรรมที่ต้องการได้ (Rapoport, 1990)

2.3.3) ระบบของกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง

กิจกรรมถูกถ่ายทอดโดยตรงจากวิถีชีวิตและรากฐานของวัฒนธรรม ทุกกิจกรรมเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ตัวกิจกรรมเอง กิจกรรมถูกนำไปใช้อย่างไร กิจกรรมเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ และรวมเป็นระบบกิจกรรม ความหมายของกิจกรรม

จุดหลัก คือ ระบบกิจกรรมไม่สามารถเกิดขึ้นโดยปราศจากพื้นที่และเวลาได้ และไม่สามารถมองตัวกิจกรรมเพียงกิจกรรมเดียว แต่ต้องพิจารณาทั้งระบบกิจกรรม เช่น เราไม่สามารถพิจารณาอาคารเพียงอาคารเดียว เพราะคนเราใช้หลายอาคาร และมีกิจกรรมหลากหลายในพื้นที่เปิดโล่งนอกอาคาร การตั้งถิ่นฐาน และ ทั้งภูมิภาค คนอาศัยอยู่ในภูมิประเทศวัฒนธรรม (Cultural landscapes) ดังนั้นจึงไม่สามารถพิจารณาเพียงแค่สถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว ทุกอาคารที่ปรากฏมันถูกเชื่อมโยงกับระบบกิจกรรมของผู้คนที่เกี่ยวข้อง ขอบเขตของบทสรุปนี้คือมันมีความสัมพันธ์ระหว่างระบบกิจกรรมกับวัฒนธรรม

ที่ตั้ง (Setting) เป็นการผสมผสานกันของพฤติกรรมที่ตั้ง (behavior setting) และบทบาทของที่ตั้ง ที่ตั้งเป็นสภาพแวดล้อมกับระบบของกิจกรรมที่ต่อเนื่อง ที่ซึ่งสภาพแวดล้อมและกิจกรรมถูกเชื่อมโยงด้วยกฎเกณฑ์ (Rules) ต่างๆ เพื่อทำให้เกิดที่ตั้งที่เหมาะสมและตามที่คาดหวังเอาไว้ กฎต่างๆนี้มีขึ้นเสมอเพื่อกำหนดเกณฑ์ในที่ตั้ง: สถานการณ์ และแปรเปลี่ยนตามวัฒนธรรมด้วย ที่ตั้งต้องพิจารณาโดยรวมกับระบบภายในของกิจกรรมที่เกิดขึ้นซึ่งถูกเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ ที่ตั้งถูกเชื่อมโยงในหลายด้านทั้งใน พื้นที่เอง ความใกล้ชิด การเชื่อมโยง และการแบ่งแยก รวมถึงเรื่องเวลาในการเรียงตามลำดับ

ที่ตั้งมักจะเป็นไปตามความเหมาะสมของกิจกรรมและพฤติกรรมเสมอๆ ที่ตั้งของคนมีขอบเขตและเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เวลาและคุณภาพของที่ตั้งแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรม และเปลี่ยนไปตามสมาชิกของวัฒนธรรมหนึ่งๆ หรือกลุ่มในวัฒนธรรมนั้นๆ

สิ่งแวดล้อมสามารถสร้างแนวคิดให้กับที่ตั้ง และ อีกส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับระบบของกิจกรรม การจัดสภาพแวดล้อมมีผลสร้างแนวคิดในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของ 4 ตัวแปร คือ พื้นที่ เวลา ความหมาย และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งเป็นไปตามกิจกรรมที่แปรเปลี่ยนตามตัวแปรดังกล่าวและด้วยตัวกิจกรรมเองเกี่ยวข้องกับการจัดเรียงกิจกรรมที่แตกต่างของกิจกรรมในเวลาและพื้นที่พอกัน ความเร็วของกิจกรรม (จำนวนของกิจกรรมต่อหน่วยเวลา) และจังหวะต่างๆ (ในช่วงของกิจกรรมเกี่ยวข้องกับวงจรหลากหลาย เช่น วิถีชีวิต ช่วงชีวิต ปี ฤดูกาล เทศกาล วันทำงาน วันหยุด กลางวัน กลางคืน เป็นต้น)

การพิจารณาระบบกิจกรรมในระบบของที่ตั้งเป็นประเด็นสำคัญที่จะเข้าใจรูปแบบของเมือง การเลือกที่อยู่ และการใช้พื้นที่เปิดโล่งในย่านละแวกบ้านของเมือง

ถ้ากิจกรรมนั้นหนาแน่นเกิดขึ้นอย่างมากในพื้นที่ส่วนตัว เช่น ภายในที่อยู่อาศัย หรือสวนหลังบ้าน กิจกรรมในพื้นที่เปิดโล่งของเมืองหรือพื้นที่สาธารณะในละแวกบ้านจะเกิดขึ้นน้อย ถ้าในวัฒนธรรมที่ใช้พื้นที่ของเมืองในการสัญจรเป็นหลัก ซึ่งตรงข้ามกับกิจกรรมอื่นๆ การใช้พื้นที่ก็จะแตกต่างกันกับกิจกรรมต่างๆที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน ถ้ากฎของวัฒนธรรมหรือบรรทัดฐานเปลี่ยนไป พื้นที่เมืองในทางตรงข้ามกับพื้นที่ส่วนตัวก็就会被ใช้ต่างกันไปด้วย (Rapoport, 1990)

2.3.4) ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและวัฒนธรรม (Relationship between the built environment and culture)

คำจำกัดความของวัฒนธรรมตามประเพณีนิยม (Traditional definition) มี 3 ความหมาย

- 1) วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตโดยปกติของคนกลุ่มหนึ่งๆ
- 2) วัฒนธรรมเป็นเหมือนกับระบบของสัญลักษณ์ ที่ความหมายถูกแปลงโดยการขัดเกลาทางวัฒนธรรม (enculturation)
- 3) วัฒนธรรมเป็นเหมือนยุทธวิธีในการปรับตัวเพื่อการอยู่รอดในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

Amos Rapoport ให้แนวคิดที่ว่าวัฒนธรรมมีไว้เพื่ออะไร

- 1) บทบาทของวัฒนธรรม มีเพื่อแยกแยะระหว่างกลุ่มและเพื่อดำรงรักษาเอกลักษณ์ของกลุ่มไว้

- 2) วัฒนธรรมเป็นข้อมูล (carries information) เช่นมันเป็นเครื่องชี้แนะสำหรับการรวบรวมองค์ประกอบ (บางคนอาจเรียกว่า การออกแบบเพื่อการอยู่อาศัย)
- 3) วัฒนธรรมแสดงถึงโครงสร้างหรือแผนงานซึ่งให้ความหมายที่เป็นรายละเอียด

ความหมายทั้งหลายเหล่านี้ไม่ได้เป็นข้อขัดแย้งแต่เป็นองค์ประกอบกัน ยิ่งไปกว่านั้นแต่ละความหมายต่างเกี่ยวข้องกับต่อความเข้าใจในสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการอธิบายเกี่ยวกับการจัดองค์ประกอบของพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตามแนวความคิดของวัฒนธรรมในระดับนี้ก็ยิ่งกว้างมากและเป็นนามธรรม มันเป็นไปได้ยากที่จะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น จึงต้องมีการทำให้ความหมายของวัฒนธรรมแคบลง

2.3.5) การจำกัดแนวความคิดของวัฒนธรรม (Dismantling the concept of culture)

มีหลายวิธีที่จะทำการจำกัดแนวคิดของวัฒนธรรม เพื่อที่จะทำให้มันมีประโยชน์มากขึ้นในการจัดองค์ประกอบของพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น การจำกัดความหมายสามารถดูได้จากแกน 2 แกน

1. ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมค่อนข้างเป็นนามธรรม
2. ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นความหมายที่กว้างมาก (ดูได้จากรูปภาพ)

ในภาพแกนแนวตั้งแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมนั้นเป็นแนวคิดนามธรรมและแสดงให้เห็นความชัดเจนมากขึ้นโดยการอธิบายทางสังคม โครงสร้างทางสังคมที่ชัดเจน กลุ่มทางสังคม โครงสร้างครอบครัว เครือข่ายทางสังคม บทบาทความสัมพันธ์ทางสถานภาพ (เช่นโดย อายุ หรือเพศ) เป็นต้น

โครงสร้างทางสังคมนี้มักจะเกี่ยวข้องเสมอๆหรือเกี่ยวข้องกับการจัดองค์ประกอบของพื้นที่และรูปร่างของอาคาร มันง่ายที่จะมองในการศึกษาวิเคราะห์ในแง่นี้

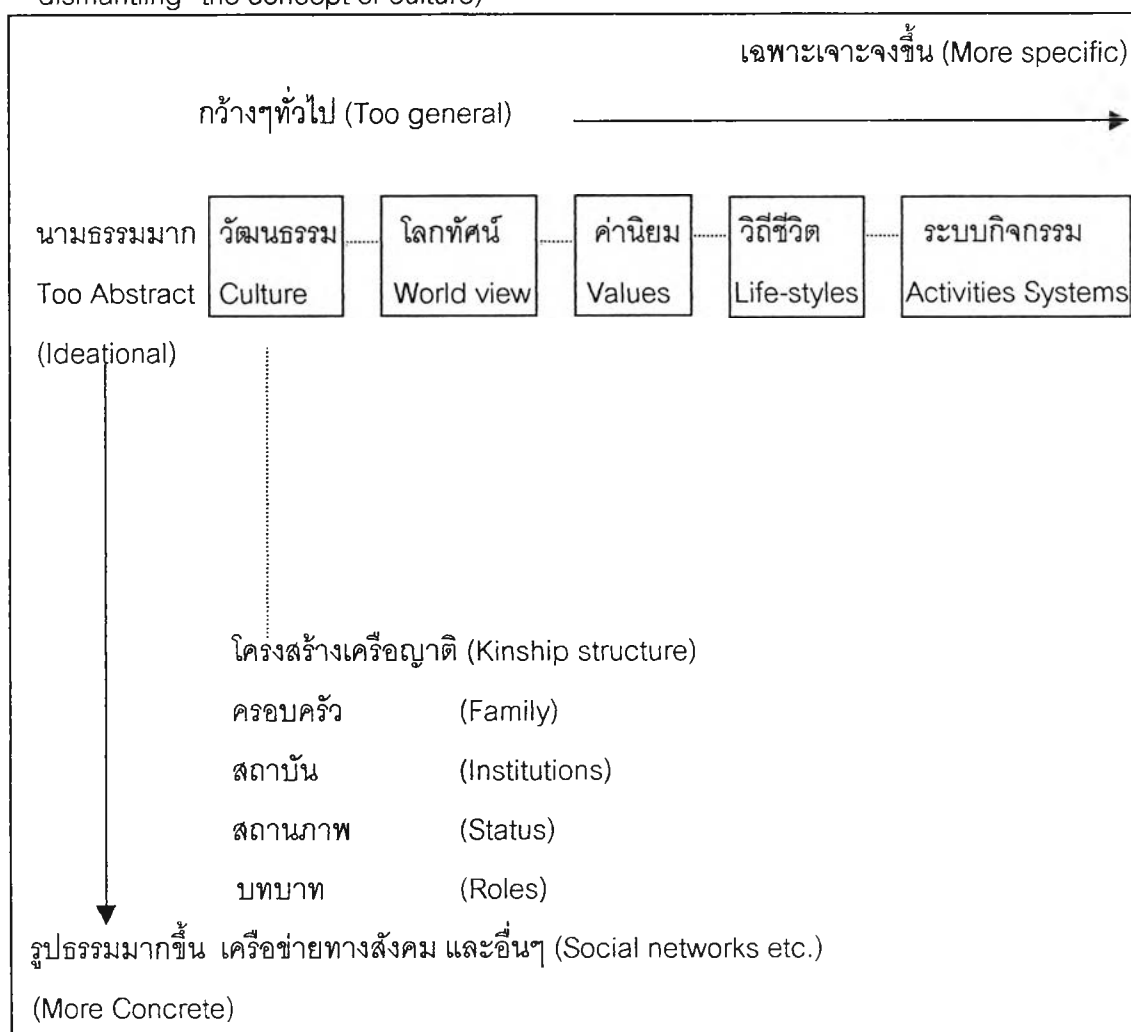
ในด้านแนวนอนแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นแนวคิดโดยทั่วไปที่สามารถแยกออกเป็นสิ่งที่เฉพาะเจาะจงได้ เช่น โลกทัศน์ (world views) ค่านิยม วิถีชีวิต และ กิจกรรม โลกทัศน์ค่อนข้างยากที่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ค่านิยม วิถีชีวิต และกิจกรรมสามารถที่จะเชื่อมโยงได้ง่ายและโดยตรงกับองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น (ดูแผนภูมิที่ 2.1 ประกอบ)

2.3.6) การกำหนดองค์ประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม (Specifics of important component of culture)

กิจกรรมเป็นด้านที่สำคัญมากในการที่จะเข้าใจการจัดองค์ประกอบทางพื้นที่ และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น วิธีชีวิตได้ถูกพิสูจน์แล้วว่าเป็นส่วนที่สำคัญขององค์ประกอบของวัฒนธรรม ทั้ง 2 อย่างนี้ ใช้ในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมและในการออกแบบ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ดีที่สุดในฐานะที่เป็นผลของการเลือกที่อยู่บนพื้นฐานของค่านิยมเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรของทุกแห่ง

สถาบัน เช่น ที่เกี่ยวกับกิจกรรมนันทนาการ การค้า การปกครอง และอื่นๆ ล้วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบของที่ตั้ง มันง่ายที่จะได้ข้อสรุปที่ชัดเจนสำหรับการจัดองค์ประกอบของพื้นที่และรูปแบบอาคาร (Rapoport, 1994)

แผนภูมิที่ 2.1 แนวทาง 2 วิธีในการจำกัดความแนวคิดของวัฒนธรรม (Two ways of "dismantling" the concept of culture)

2.4 องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

2.4.1) องค์ประกอบพื้นฐานของเมือง

Kevin Lynch ได้กล่าวถึง องค์ประกอบพื้นฐาน 5 ประการของเมืองซึ่ง ผู้คนมักใช้ในการสร้างจินตภาพของตนเองเกี่ยวกับเมือง ไว้ในหนังสือ The Image of the City ได้แก่

- 1) ทางสัญจร (Pathways) หมายถึง เส้นทางสัญจรหลักและรองที่ผู้คนใช้ในการสัญจรไปมา เมืองแต่ละเมือง มีโครงข่ายของถนนทั้งถนนหลักและรอง อาคารหลังหนึ่งๆ อาจมีทางเข้าออกหลายทางด้วยกัน โครงข่ายของถนนหลักในเมืองเป็นโครงข่ายของทางสัญจรส่วนรวมของเมือง ขณะที่ทางเดินเท้าในมหาวิทยาลัยก็เป็นทางสัญจรเฉพาะส่วนของเมือง
- 2) ย่าน (Districts) เมืองแต่ละเมืองย่อมประกอบไปด้วยละแวกบ้านหรือย่านจำนวนหลายๆแห่งรวมเข้าด้วยกัน เช่น ย่านศูนย์กลางเมือง ย่านชานเมือง ย่านพักอาศัย ย่านชุมทางรถไฟ ย่านอุตสาหกรรม ย่านมหาวิทยาลัย ฯลฯ ในบางครั้งย่านดังกล่าวก็มีรูปทรงและขอบเขตที่ชัดเจน เช่น ย่านสยามสแควร์ แต่บางครั้งย่านดังกล่าวก็มีลักษณะหลายประการผสมผสานอยู่ด้วยกัน และไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน เช่นย่านบางรัก เป็นต้น
- 3) ขอบเขต (Edges) จุดสิ้นสุดของย่านก็คือขอบเขตของมัน ย่านบางแห่งไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน แต่ขยายตัวออกจากศูนย์กลางไปที่ละน้อยจนผสมผสานเข้ากับย่านอื่น เมื่อย่าน 2 แห่งมาบรรจบกันเข้าที่ขอบเขตหนึ่งจะก่อให้เกิดตะเข็บ (Seam) ขึ้น เช่น สนามหลวงเป็นแนวตะเข็บร่วมระหว่างย่านราชดำเนินและย่านท่าช้าง ท่าพระจันทร์ เป็นต้น
- 4) จุดหมายตา (Landmarks) คือลักษณะเด่นภายในเมืองที่ปรากฏแก่สายตาโดยทั่วไป จุดหมายตาบางแห่งจะมีขนาดใหญ่มากเมื่อมองเห็นได้จากระยะไกล เช่น ภูเขาทอง หรือพระปรางวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น จุดหมายตาบางแห่งมีขนาดเล็กและมองเห็นได้ในระยะใกล้ๆ เท่านั้น เช่น หอนาฬิกา น้ำพุ รูปปั้น อนุสาวรีย์ขนาดเล็ก จุดหมายตาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของเมือง เพราะช่วยให้คนกำหนดพื้นที่และตำแหน่งที่อยู่ของตัวเองในเมืองได้ จุดหมายตาที่ดีควรเป็นจุดที่มองเห็นได้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ควรจะต้องมีความสอดคล้องกลมกลืนไปกับองค์ประกอบอื่นๆของเมือง
- 5) จุดศูนย์รวม (Nodes) หมายถึง ศูนย์กลางของกิจกรรมซึ่งเป็นเสมือนจุดหมายตาประเภทหนึ่ง แต่ต่างกันตรงที่จุดศูนย์รวมจะมีการเคลื่อนไหวของกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา ขณะที่จุดหมายตาเป็นองค์ประกอบหรือวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน จุดศูนย์รวมก็มีความชัดเจนของการ

เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในเมือง ซึ่งบางครั้งจุดหมายตาและจุดศูนย์รวมก็อยู่ในสถานที่เดียวกัน เช่น บริเวณอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เป็นต้น (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, 2538: 3-4)

นอกจากองค์ประกอบพื้นฐานทั้ง 5 ที่ประกอบกันเป็นโครงหลักของเมืองแล้ว ยังมีปัจจัยและองค์ประกอบย่อยอื่นๆ อีกหลายประการที่ส่งผลให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของเมืองแต่ละเมืองไป ซึ่งปัจจัยอื่นๆ ที่จะนำมาพิจารณาในการศึกษา ได้แก่

2.4.2) ย่านต่างๆของเมือง

เมืองทุกเมืองย่อมประกอบด้วยส่วนต่างๆหลายๆส่วน แต่ละส่วนที่เราเรียกว่า ย่าน หรือ ส่วน หรือ พื้นที่ ซึ่งสามารถพิจารณาความแตกต่างของแต่ละย่านได้จากลักษณะเด่นและการแผ่ขยายตัวของมัน มโนภาพของคนเราเกี่ยวกับเมืองจะเป็นภาพรวมของย่านต่างๆที่ประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งย่านที่มีขอบเขตที่แน่นอนหรือซ้อนเหลื่อมกับย่านอื่น

รูปแบบของย่านมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรูปแบบของเส้นทาง ขนาดของย่านจะถูกกำหนดโดยธรรมชาติของเส้นทางที่ให้บริการในพื้นที่นั้น เช่น ย่านศูนย์กลางพาณิชยกรรมตามปกติจะมีเส้นผ่าศูนย์กลางไม่เกินความสามารถในการเดินเท้าหรือใช้รถเช่าในระยะสั้นๆ ได้ ย่านพักอาศัยจะมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆของชุมชนซึ่งอยู่ในรัศมีของการเดินเท้า เป็นต้น

ในความเป็นจริงโดยทั่วไปมักพบว่ามีโอกาสเป็นไปได้ยากที่จะพบย่านที่มีลักษณะเฉพาะที่แยกประเภทได้อย่างชัดเจน ความสลับซับซ้อนดังกล่าวของเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผสมผสานกิจกรรมหลายๆชนิดเข้าด้วยกันทำให้เราสับสนได้ ทั้งที่จริงแล้วมันเป็นเหตุปัจจัยสำคัญของความเป็นเมืองซึ่งช่วยให้เมืองมีสีสันและชีวิตชีวา เพื่อให้สามารถจำแนกลักษณะความแตกต่างระหว่างย่านภายในเมืองที่สลับซับซ้อนได้ เราจำเป็นต้องพิจารณาเพิ่มเติมถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและสภาพภูมิทัศน์ที่ก่อให้เกิดความต่อเนื่องของสิ่งที่ปรากฏแก่สายตาของเรา ได้แก่

1. ย่านที่เป็นองค์ประกอบหลักของเมือง (Principal Component Districts) จุดเริ่มต้นและสิ้นสุดของย่านนั้น ลักษณะเฉพาะทางกายภาพและกิจกรรมตลอดจนความเด่นชัดของตัวย่าน
2. ขนาดของย่าน (Size) รูปร่าง ความหนาแน่น พื้นผิว จุดสังเกตและที่เว้นว่าง
3. ลักษณะที่ปรากฏให้เห็นทางกายภาพ (Physical Appearance) รูปทรงของอาคาร ความหนาแน่นของการก่อสร้างอาคาร ป้าย วัสดุที่ใช้ สนามหญา ความสูงต่ำของพื้นที่ จุดสังเกตจากรูปแบบของการสัญจร ตลอดจนลักษณะการผสมผสานของอาคารต่างประเภทกัน
4. กิจกรรม (Activity) ที่เป็นหลักในพื้นที่ ประเภทของประชากรและการเคลื่อนไหวซึ่งก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละย่าน

5. สิ่งแปลกปลอมที่เป็นภัยคุกคามย่าน (Threats) เช่น ถนนผ่านกลาง(Through Road) ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อสุขภาพและความปลอดภัยของประชากรในย่านนั้น การเปลี่ยนแปลงของย่าน การเปลี่ยนตำแหน่ง การขยายตัวหรือหดตัวของขอบเขตของย่าน
6. การปรากฏตัว (Emerge) ของย่านใหม่ที่แฝงตัวอยู่ในย่านเดิม เช่นบริเวณย่านพักอาศัยแห่งใหม่ที่อยู่ภายในเมืองเดิม
7. ความสัมพันธ์ (Relation) ระหว่างย่านกับย่าน และย่านกับรูปแบบของเส้นทางสัญจรของเมืองในสวนรวม (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, 2538: 16 -18)

2.4.3) รูปแบบ (Pattern) เกรน (Grain) และพื้นผิว (Texture)

รูปแบบของเมืองมีอยู่จำกัดเพียงไม่กี่แบบ ซึ่งมักจะเห็นได้จากผังบริเวณของกลุ่มอาคารและถนน เมืองในอเมริกาส่วนใหญ่จะมีรูปแบบของกลุ่มอาคารของกลุ่มอาคาร และถนนแบบตาราง ในพื้นที่ที่เป็นลอนคลื่นแนวโค้งไปตามยาว และกลุ่มอาคารก่อให้เกิดรูปแบบที่แตกต่างกันไปอีกรูปแบบหนึ่ง รูปแบบพื้นฐานในการออกแบบจะมีส่วนช่วยเป็นอย่างมากในการวางผังย่านพักอาศัยหรือย่านการศึกษา รูปแบบของเมืองอาจเป็นแบบเรขาคณิต แบบธรรมดา หรือแบบพิเศษก็ได้ ขึ้นอยู่กับเส้นทางสัญจร ที่เว้นว่างและอาคารเป็นสำคัญ

เกรน หมายถึงความละเอียดอ่อน หรือความหยาบของพื้นที่เมือง ส่วนพื้นผิว หมายถึงสัดส่วนของการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบที่ละเอียดและองค์ประกอบที่หยาบ บริเวณชานเมืองที่มีบ้านเรือนและแปลงที่ดินขนาดเล็กจะมีเกรนละเอียดและมีพื้นผิวที่เป็นเอกรูป ขณะที่บ้านเรือนขนาดเล็กแต่แปลงที่ดินขนาดใหญ่เล็กผสมผสานกันก็ยังคงมีเกรนละเอียดแต่พื้นผิวไม่สม่ำเสมอ ส่วนภายในเมืองนั้นกลุ่มอาคารขนาดใหญ่ซึ่งมีอาคารหลายขนาดรวมอยู่ด้วยกันจัดว่ามีเกรนหยาบพื้นผิวที่ไม่สม่ำเสมอ แต่ถ้าอาคารเหล่านั้นมีขนาดเท่าๆ กันก็จัดว่ามีเกรนหยาบและพื้นผิวที่สม่ำเสมอ

2.4.4) ที่เว้นว่างของเมือง (Urban Space) และที่โล่ง (Open Space)

รูปร่างของเมือง รูปแบบ เกรน ขนาด ความหนาแน่น และพื้นผิวเป็นลักษณะเบื้องต้นของรูปทรงตัน (Solid Form) ซึ่งได้แก่อาคารและสิ่งก่อสร้างในเมือง ในการพิจารณางานสถาปัตยกรรมนั้นเราไม่เพียงแต่จะพิจารณาตัวอาคารเท่านั้น แต่เรายังพิจารณาไปถึงที่เว้นว่างของที่เกิดจากการจัดวางอาคารด้วย ที่เว้นว่างของเมืองจะมีตั้งแต่ที่เว้นว่างในรูปของถนนไปจนถึงที่เว้นว่างที่เป็น

สวนสาธารณะหรืออาจเลยไปถึงที่โล่งที่ล้อมรอบตัวเมืองอยู่ ซึ่งเราอาจแยกประเภทของที่เว้นว่างเหล่านี้ออกเป็น 2 รูปแบบด้วยกัน คือ รูปแบบสามัญหรือที่เว้นว่างของเมือง (Urban Space) ซึ่งโดยทั่วไปเกิดจากรูปด้านหน้าของอาคารและพื้นล่าง (Floor) ของเมืองและรูปแบบธรรมชาติที่ถูกนำเข้ามาภายในหรือรอบๆเมือง โดยทั่วไปแล้วที่เว้นว่างของเมืองจะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะเด่นของมัน เช่นคุณภาพของการปิดล้อม คุณภาพของรายละเอียดและความเหมาะสมตลอดจนกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายใน ที่เปิดโล่งในเมืองมีประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกันออกไปหลายประการด้วยกัน อาจจะเป็นเพื่อเสริมหรือต่อเติมรูปทรงของเมืองให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น หรืออาจใช้เป็นพื้นที่สำรองสำหรับการขยายตัวของเมืองในอนาคตก็เป็นได้ (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, 2538: 13)

2.4.5) เส้นทาง (Routes)

เราสามารถมองเห็นภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรมและเมืองเป็นลำดับต่อเนื่องกันถ้าเราเดินทางไปตามเส้นทางของการสัญจร เส้นทางของการสัญจรมีผลต่อสภาพภูมิทัศน์ของพื้นที่ที่มันตัดผ่านตลอดจนสถาปัตยกรรมและเมืองที่มันอำนวยความสะดวกให้ เส้นทางของการสัญจรมีผลต่อสภาพภูมิทัศน์ของพื้นที่ที่มันตัดผ่านตลอดจนสถาปัตยกรรมและเมืองที่มันอำนวยความสะดวกให้ เส้นทางของการสัญจรจึงเป็นตัวกำหนดรูปทรงของเมืองที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ในการพิจารณาเส้นทางของเมืองเราควรเริ่มต้นจากพื้นที่ที่อยู่นอกขอบเขตของเมืองก่อน เราจะเห็นว่าทางหลวงหลายๆสายมีความสัมพันธ์ทางกายภาพที่แย่มากกับพื้นที่ที่มันให้บริการอยู่ ซึ่งนอกจากจะไม่เป็นการช่วยกำหนดความชัดเจนของพื้นที่แล้วยังเป็นการแบ่งพื้นที่ออกเป็นเสี่ยงๆอีกด้วย

เส้นทางนำสายตา (Approach Route) ช่วยนำเราให้ไปรู้จักกับเมืองโดยนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงสถาปัตยกรรมและเมืองแล้วยังช่วยให้เรากำหนดจุดหมายปลายทางได้ด้วย เส้นทางหลักที่ผ่านเมืองได้แก่ถนนสายประธาน (Surface Arteries) ซึ่งควรจะได้รับการพิจารณาในแง่ของการเชื่อมต่อกับถนนความเร็วสูง (Expressway) ความชัดเจนของรูปทรง ความสัมพันธ์กับภูมิทัศน์ของเมือง รูปร่างของที่ตั่งอาคารและลักษณะการพาดผ่านพื้นที่ชุมชนรวมทั้งสิ่งประดับบนท้องถนน (Street Furnitures) ด้วย (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, 2538: 13)

สำหรับถนนซอย (Local Street) ซึ่งเป็นถนนขนาดเล็กที่เชื่อมต่อกับถนนสายประธานเข้าด้วยกันนั้น ควรจะได้รับการพิจารณาว่ามีความชัดเจนระหว่างทางสัญจรของรถยนต์และคนเดินเท้าหรือไม่ คนเดินสามารถข้ามถนนได้สะดวกเพียงใดและมีความปลอดภัยเพียงพอหรือไม่ เน้นเฉพาะรถยนต์ในท้องถิ่น หรือเป็นแบบผ่านตลอด ถ้าเป็นแบบผ่านตลอดจะแก้ไขได้อย่างไร สัดส่วนของ

ถนนมีความสัมพันธ์กับขนาดของชุมชนเพียงใด ตลอดจนแนวทางในการอนุรักษ์หรือปรับปรุงรูปแบบต่างๆดังกล่าวสามารถกระทำได้มากน้อยเพียงใด (วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, 2538: 15-16)

2.5 ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของเมืองและแนวคิดในการฟื้นฟูย่านใจกลางเมือง

การฟื้นฟูย่านใจกลางเมืองและชุมชนข้างเคียง ซึ่งเป็นแกนกลางทางวัฒนธรรมและสังคมที่มักจะถูกปล่อยให้เสื่อมสลายไป มีความสำคัญยิ่งต่อความพยายามที่จะสร้างเมืองให้มีชีวิตขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง รูปแบบที่ดีที่สุดต้องเป็นสิ่งที่สามารถสะท้อนถึงพลังแห่งความคิดของมนุษย์ ที่จะส่งเสริมให้เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์อันพลีไหวและสนุกสนาน ความพึงพอใจให้กับชีวิตเมือง งานเทศกาลและงานรื่นเริงตามท้องถนนกำลังฟื้นคืนกลับมา ซึ่งเป็นการเปิดช่องให้ผู้คนสามารถแสดงความรู้สึกต่างๆออกมาได้

เมืองที่แท้จะต้องเกิดจากการสร้างสรรค์ด้วยน้ำมือของผู้ที่อยู่อาศัยในนั่นเอง ไม่ใช่จากหน่วยงานราชการจากที่ไกลๆ เพราะคนเรามีความสามารถอย่างมหัศจรรย์ที่จะปรุงแต่งความต้องการของตนเองและย่อมรู้วิธีการที่จะสนองตอบความต้องการนั้นด้วย ชุมชนที่แท้เกิดขึ้นได้จากน้ำมือของผู้ที่อยู่อาศัยในนั้นเช่นกัน ไม่ใช่สิ่งที่จะเนรมิตขึ้นได้ด้วยเทคโนโลยีเป็นหลัก เมืองในประเทศกำลังพัฒนาเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า ในท่ามกลางความยากลำบากอย่างมากที่สุด พวกเขาสามารถจะหาทางแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยตัวเอง ที่ใดที่มีการส่งเสริมการตัดสินใจด้วยตนเองมากกว่าต้องเชื่อตามระบอบการปกครองเท่านั้น ประชาชนจะสามารถพัฒนาสิ่งแวดล้อมของตัวเองขึ้นมาเองได้

ย่านใจกลางเมืองที่เป็นแหล่งรวมของอาคารที่สร้างจากอิฐและหินเสมือนซากความทรงจำของเมือง ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของเมือง ในการแผ่ขยายตัวออกไปครอบคลุมพื้นที่ชนบทรอบข้างทีละน้อย ย่างก้าวในระหว่างการเดินทางนั้นถูกทำไว้ดังที่ปรากฏเป็นสถาปัตยกรรมของอาคารบ้านเรือนแบบต่างๆ ผังของถนน อาคารสาธารณะต่างๆ ล้วนเป็นสิ่งที่ดีดำรงอยู่ในความทรงจำของมนุษย์อย่างถาวร เมื่อเวลาผ่านไปเมืองย่อมเปลี่ยนไปที่ละน้อยแต่อาสนวิหาร สุเหร่า วัด และย่านตลาด ยังคงทำหน้าที่เหมือนแรงดึงดูดคนเอาไว้ได้ แม้จะผ่านไปหลายรุ่นคนก็ตาม ย่านใจกลางเมืองเป็นสิ่งที่สามารถบ่งบอกถึงพื้นเพของเมืองได้กว่าสิ่งอื่นๆ

เขตชั้นในของเมืองที่เคยเป็นที่อยู่อาศัย มีราคาที่ดินสูงขึ้นไปเรื่อยๆ อาคารสูงถูกสร้างขึ้นไป บดบังโบสถ์ วิหาร และตลาด พื้นที่ในเมืองเริ่มไม่เหมาะสำหรับการอยู่อาศัยแล้ว ในเมื่อคนถูกบีบให้ไปอยู่อาศัยในที่อื่นๆ ย่านใจกลางเมืองจึงเป็นเพียงพื้นที่รกร้างว่างเปล่าหลังเวลาเลิกงาน

จากอดีตที่ผ่านมาแรงเหวี่ยงจากศูนย์กลางของเมืองในประเทศที่พัฒนาแล้วทั่วโลกได้ผลักดันให้ผู้คนผละจากเขตชั้นในไปยังเขตรอบนอกของเมือง ย่านใจกลางเมืองเกือบจะรกร้างได้กลายเป็น

เป็นแหล่งเพาะปัญหาสังคมมากมาย ตึกให้เช่าโทรมาๆ ที่มักจะถูกทิ้งไปโดยเจ้าของเดิมที่ปรารถนา จะได้รับความปลอดภัยในชีวิตมากขึ้นด้วยการย้ายออกไปอยู่เขตชานเมือง และพื้นที่ถูกรอครอบครองโดยผู้ที่ด้อยโอกาสทางสังคมแทน

การเฉลิมฉลอง ความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ เทศกาลเฉลิมฉลองตามท้องถิ่นมีความสำคัญยิ่งต่อความเข้มแข็งทางสังคมของเมือง การที่ผู้คนพากันประดับประดาถนน เป็นการแสดงออกถึงความภาคภูมิใจต่อสถานที่อันเป็นที่พำนักร่วมกันของพวกเขา เนื่องจากชุมชนละแวกบ้านในเมืองมักประกอบด้วยกลุ่มคนที่มาจากที่ต่างๆ และมีพื้นเพอันหลากหลาย งานฉลองรื่นเริงร่วมกันจึงมีส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดความสามัคคีในสังคม เป็นโอกาสที่เพื่อนบ้านข้างเคียงจะได้พบปะพูดคุยกันอย่างจริงจัง และเป็นหนทางที่จะช่วยคลี่คลายความขัดแย้ง รวมทั้งอาจจะพัฒนาไปสู่การรวมตัวกันทำกิจกรรมของละแวกบ้าน อันจะนำมาซึ่งประโยชน์ส่วนรวมด้วย (เฮอร์เบิร์ต จีราเดต์, 2539:148-154)

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์

2.6.1) แนวความคิดในการอนุรักษ์พื้นที่ศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์

แนวความคิดเป็นการอนุรักษ์ในระดับชุมชนหรือเมือง เพื่อให้สภาพเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ดำรงอยู่ได้ในสภาพที่มีชีวิตชีวาและเหมาะสมสำหรับการใช้สอยในปัจจุบัน ซึ่งนับเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับความอยู่รอดของพื้นที่เอง ชาวอเมริกันได้ตระหนักว่านอกจากจะเป็นการอนุรักษ์เพื่อเตือนความทรงจำเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติและอนุรักษ์เนื่องจากเป็นของโบราณที่มีค่าแล้ว การอนุรักษ์ยังจะต้องคำนึงถึงชุมชนและเมืองโดยรวม ซึ่งจะต้องมีสภาพที่น่าอยู่ มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วย และที่สำคัญคือความสำคัญทางสถาปัตยกรรมและความเกี่ยวข้องด้านประวัติศาสตร์ของอาคารหนึ่งๆ ยังไม่สำคัญเท่ากับความสัมพันธ์ของอาคารนั้นๆ กับชุมชนและโครงสร้างของชุมชนนั้น

2.6.2) แนวคิดทางด้านการอนุรักษ์และพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมของเมือง

ดักลาส เวบสเตอร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาเมือง เสนอแนวคิดไว้ในการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง Thailand Urban Cultural Heritage แนวคิดนี้ให้ความสำคัญต่อชุมชนเมืองในปัจจุบัน ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต เช่นเดียวกับวัฒนธรรมด้านอาคาร และตระหนักถึงความสำคัญของอาคารบ้านเรือนร่วมสมัยเช่นเดียวกับโบราณสถานในฐานะส่วน

หนึ่งของวัฒนธรรมเมือง ซึ่งคำจำกัดความของวัฒนธรรมของ ดักลาส ในภาพกว้าง หมายรวมถึง 1. สิ่งแวดล้อมอาคารสถานที่ 2. สิ่งที่มีได้มีอายุยืนยาว เช่น อาหาร งานนักขัตฤกษ์ การพักผ่อน และ 3. สิ่งที่ต้องได้ยาก เช่น การดำรงชีวิตประจำวัน สภาพอากาศที่แวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับ คำจำกัดความของ UNESCO ปี ค.ศ. 1995 ในรายงานเรื่อง "Our Creative Diversity" ในแง่ของ สิ่งแวดล้อมและอาคาร ประเด็นสำคัญคือ น้ำ : การตั้งถิ่นฐานทั้งเมืองและชนบทโดยทั่วไปมักจะ อยู่ใกล้ลำน้ำ แหล่งน้ำโดยเฉพาะแม่น้ำและริมฝั่งทะเลเป็นองค์ประกอบหลักของสิ่งแวดล้อมทาง กายภาพ กิจกรรมในท้องถิ่น : พื้นที่เมืองเป็นพื้นที่พิเศษ เพราะว่ามีความหนาแน่น มีชีวิตชีวา และมีความหลากหลาย ถนนซอย "ธรรมดา" ในเขตเมืองส่วนใหญ่จะมีความน่าสนใจและมีการ เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

วัฒนธรรม คือ องค์รวมของลักษณะเด่นทางจิตวิญญาณ ทางวัตถุ ทางสติปัญญา และ ความรู้สึกที่แสดงลักษณะของสังคมหรือกลุ่มสังคม หมายรวมไม่เฉพาะแต่เพียงศิลปะและตัว อักษร แต่รวมทั้งการดำรงชีวิต สิทธิขั้นพื้นฐานความเป็นมนุษย์ ระบบคุณค่า ประเพณี และความ เชื่อ ซึ่งสิ่งที่ดักลาสเน้น คือ วัฒนธรรมของเมืองไทยมีความสัมพันธ์กับสิ่งที่ไม่ใช่อาคารสถานที่ที่ มนุษย์สร้างขึ้นด้วย แต่มีได้หมายความว่าสิ่งแวดล้อมทางด้านอาคารไม่มีความหมาย แต่มันมี บริบทเฉพาะของตนเอง

การสนับสนุน การรักษาและสร้างชีวิตชีวาให้แก่วัฒนธรรมของเมือง จะก่อให้เกิดผล ประโยชน์มากมายต่อชุมชนท้องถิ่น ผลประโยชน์สำคัญคือ เอกลักษณะและการเป็นเจ้าของวัฒนธรรม และอดีตของตนเอง ผลประโยชน์รองลงมาจะอยู่ในรูปของชุมชนแห่งการเรียนรู้ มีความสร้าง สรร และมีชีวิตชีวา นอกจากนั้นยังเพิ่มการจ้างงานและรายได้ ด้วยการเพิ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่เกี่ยวข้องกับวิทยาการ การท่องเที่ยว และผู้อพยพที่แสวงหาความสุขสบาย ฯลฯ ชุมชนทั้งหมด ของไทยควรจะทำรายการชื่อและประเมินสินทรัพย์ด้านวัฒนธรรมของตน ชุมชนบางแห่งที่ได้รับการ สนับสนุนจากส่วนท้องถิ่น อาจเก็บผลประโยชน์เชิงรุกในกิจการเกี่ยวกับประเพณีดั้งเดิมและความ มีชีวิตชีวาของเมือง เรื่องสำคัญที่สุดคือจะต้องมีการรักษาและการบริหารการใช้ประโยชน์และกิจ กรรมวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่ไม่ให้เกินต่อความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) ของ สินทรัพย์นั้น (เวบสเตอร์, 2542)

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ฉัตรวิวัฒน์ นงนุช ได้ศึกษาชุมชนในแขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานครซึ่งรวมถึง ชุมชนกุฎีจีน และชุมชนวัดกัลยาณ์รวมอยู่ในพื้นที่ศึกษาด้วย ซึ่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้มุ่งประเด็น

ศึกษาของการปะทะสัมพันธ์ทางสังคมและความผูกพันร่วมกันของคนในชุมชนกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ แบ่งเป็นสองประเด็น คือ

1. การศึกษาการปะทะสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นที่แขวงวัดกัลยาณ์มุ่งเน้นว่าใคร ทำกิจกรรมอะไร ที่ไหน โดยการใช้วิธีวิเคราะห์เครือข่ายชุมชน และการประเมินคุณภาพของเครือข่ายที่เกิดขึ้น ซึ่งนำไปสู่การคาดการณ์การเติบโตของเครือข่ายชุมชน ตลอดจนการใช้งานพื้นที่ในอนาคต
2. การศึกษาความผูกพันร่วมกันของคนในชุมชน กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ โดยเฉพาะเรื่องการใช้ที่ดิน อาคารบ้านเรือนและการตั้งถิ่นฐาน และทิศทางการเปลี่ยนแปลงตลอดจนสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

โดยผลการศึกษาที่ได้พบว่าเมื่อระยะเวลาผ่านไป สภาพทางสังคมของชุมชนก็มีวิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยสภาพทางกายภาพเป็นเสมือนแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้โครงสร้างและรูปแบบทางสังคมเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ชุมชนบนพื้นที่ (Social Network Analysis) โดยใช้แนวทางทางด้านสังคมศาสตร์กับแนวคิดการวางผังทางกายภาพ โดยได้ผลการศึกษาเป็นการคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนและบทบาทหน้าที่ในอนาคตของแขวงวัดกัลยาณ์ และกำหนดแบ่งกลุ่มของชุมชนได้เป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มชุมชนที่ควรอนุรักษ์ ชุมชนที่เสื่อมถอย ชุมชนที่กำลังปรับตัว และชุมชนที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการศึกษานี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในงานวิจัยครั้งนี้ (ฐิติวัฒน์ นงนุช, 2542)

ปวรธรณ์ ดันตยานุสรณ์ และคณะ ได้ทำการศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ชุมชนโบราณบริเวณแขวงวัดกัลยาณ์ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี ไว้ โดยศึกษาเอกลักษณ์ สภาพชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยรวบรวมปัญหา และศักยภาพของพื้นที่ เพื่อนำมากำหนดวัตถุประสงค์ เสนอเป็นแผนและแนวทางดำเนินงานและมาตรการในการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพพื้นที่เอาไว้ด้วย (ปวรธรณ์ ดันตยานุสรณ์ และคณะ, 2542)

บริษัท ชินครอนกรุ๊ป จำกัด ได้จัดทำ โครงการจัดทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการอนุรักษ์และพัฒนา บริเวณฝั่งธนบุรี ตรงข้ามบริเวณ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปี 2542 เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้ศึกษาข้อมูลพื้นที่บริเวณฝั่งธนบุรีในทุกด้าน พร้อมทั้งกำหนดแผนงานพัฒนาพื้นที่ในบริเวณวัดกัลยาณ์มิตร ชุมชนกุฎีจีนไว้ด้วย โดยเป็นโครงการที่ 6 ในแผนงานนี้ถูกกำหนดให้อยู่ในช่วงกลุ่มที่ 3 ของแผนคือ จะดำเนินการในช่วงปีที่ 6-15 ของแผนแม่บท ซึ่งจะมีหน่วยงานที่รับผิดชอบคือ คณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม สำนักงานงบประมาณ กรุงเทพมหานคร กรมศิลปากร โดยจะจัดตั้งคณะทำงานร่วมทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อร่วมรณรงค์

จัดหางบประมาณการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่บริเวณฝั่งธนบุรี ตรงข้ามบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ โดยจะให้เอกชนและประชาชนทั่วไปเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาโครงการให้มากที่สุด (บริษัทชินครอนกรุ๊ปจำกัด และคณะ,2542)

2.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากแนวคิดที่ได้ศึกษามาข้างต้น ได้นำแนวคิดของ Amos Rapoport เรื่องระบบกิจกรรมและระบบที่ตั้ง ซึ่งระบบกิจกรรมถูกถ่ายทอดมาจากวัฒนธรรมและระบบสังคม อันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการใช้พื้นที่ของคนทั้งพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ แต่การวิจัยนี้จะศึกษาถึงการใช้พื้นที่สาธารณะเท่านั้น ดังนั้นจึงนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในกรอบแนวความคิด การใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมของกลุ่มคนในพื้นที่ที่ตนอาศัยนั้น ดังนั้นการศึกษาวិวัฒนาการความเป็นมาของชุมชน รวมถึงรูปแบบตั้งถิ่นฐานของชุมชน จำเป็นต้องศึกษาถึงลักษณะทั่วไปของชุมชน คือ สภาพที่ตั้ง โดยอาศัยแนวคิดการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางสังคม ความเชื่อทางศาสนา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอย่างต่อเนื่องและการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง การทำกิจกรรม การใช้พื้นที่ และวิถีชีวิตของชุมชน เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นเอกลักษณ์ของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถนำมาทำความเข้าใจชุมชน และใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ที่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตและช่วยรักษาความเป็นชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ต่อไป

แผนภูมิที่ 2.4 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

